

Горан М. Максимовић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

УМЈЕТНИЧКА ПРОЈЕКЦИЈА ПОЛИТИЧКИХ ТЕМА У КЊИЖЕВНОМ ДЈЕЛУ БРАНИСЛАВА НУШИЋА

Апстракт: У излагању је, на примјерима из књижевних текстова Бранислава Нушића (1864–1938), комедија, прича, романа и пјесама, указано на доминантне облике политичког живота у Србији на крају 19. и у четири почетне деценије 20. вијека. Притом је указано на шест преовлађујућих умјетничких аспеката у приказивању тог политичког живота: 1. критику династичког аутократизма (Погреб два раба, Листићи из пожаревачког затвора), 2. критику парламентарног живота (Народни посланик, Власт), 3. критику „извршне власти“, министара, полиције и чиновника (Сумњиво лице, Протекција, Власт, Госпођа министарка, Деветсто петнаеста), 4. критику политичких страсти и менталитета грађана (Народни посланик, Власт, Кикандонска посла, Divina comedia, Светски рат), 5. критику „невладиног сектора“, тј. грађанских и неформалних удружења (Ујеж), 6. критику образовних политика и науке (Аутобиографија, Хајдуци, Др). На крају излагања показано је да је политичка стварност Србије на крају 19. и у почетним деценијама 20. вијека снажно утицала на Нушићево књижевно дјело, као што је и то књижевно дјело својим хумористичко-сатиричким смијехом и подсмијехом у одређеној мјери дјеловало на обликовање индивидуалне и колективне самосвијести о неопходности политичких промјена и демократизацији српског друштва.

Кључне ријечи: Србија, књижевност, политика, комично, смијех, хумор, сатира, пародија.

1.0. Комично је естетски и етички феномен који је садржан у предметној стварности, а доживљај комичног је индивидуални психолошки феномен карактеристичан само за човјека и манифестује се кроз „етос смијеха“, којим се одређује унутрашњи став према комичном. Етос смијеха може бити „позитиван и негативан“ (Hartman 1979: 493–496). Позитиван етос смијеха проистиче из хумористичког смијеха, а негативни етос смијеха из сатиричког и пародичког смијеха. Као што можемо да уочимо, типологија смијеха углавном почива на познатој тријади: хумористички, сатирички, пародични смијех. Хумористички смијех друштвене недостатке или колективне и индивидуалне мане сагледава из ведре, доброћудне и шаљиве перспективе. Сатирични смијех из заједеливе, подсмјешљиве и крајње опоре перспективе жигоше друштвене недостатке, политичке страсти и себичности, моралне и психолошке мане појединаца и читавих друштвених група. Пародични смијех увијек почива на умјетничком предлошку, најчешће књижевном тексту, а заснива се на критичком разобличавању и исмијавању одређених поетичких или умјетничких недостатака тога текста. Све три наведене врсте смијеха почивају на препознатљивим умјетничким средствима, која могу бити утемељена у комичном потенцијалу језика, у комичним карактерима јунака, те у комичним ситуацијама и комичним заплетима. Комплементарно с комичним средствима појављују се и препознатљиви смјехотворни поступци. Издвајамо комично преувеличавање, које је засновано на карикатури (преувеличавању детаља), хиперболи (преувеличавању цјелине неке друштвене или индивидуалне појаве) и гротески (таквом степену преувеличавања у којем се губе реални обриси појава и добијају фантазмагоричне размјере, често засноване на спајању трагичног и комичног доживљаја свијета). Одмах за њима као дјелотворан смјехотворни поступак издвајамо комичне инверзије или изокретање очигледних истина, а онда њихово сагледавање као појава које су сасвим нормалне и уобичајене у једном друштву или у карактеру појединца и друштвених група...

2.0. Цјелокупно разноврсно књижевно дјело Бранислава Нушића (1864–1938) дубоко је прожето стварношћу, а његове комедије, приче, романи, фељтони и пјесме, између свега осталог, указују и на разноврсне облике критичког сагледавања политичког живота у Србији на крају 19. и у четири почетне деценије 20. вијека. У том смислу је и могуће указати на шест преовлађујућих умјетничких аспеката у приказивању тог политичког живота: 1. критику династичког аутократизма (*Погреб два раба*, *Листићи из пожаревачког затвора*), 2. критику парламентарног живота (*Народни посланик*), 3. критику „извршне

власти“, министара, полиције и чиновника (*Сумњиво лице, Протекција, Власт, Госпођа министарка, Деветсто петнаеста*), 4. критику политичких страсти и менталитета грађана (*Народни посланик, Власт, Кикандонска посла, Divina comedia, Светски рат*), 5. критику „невладиног сектора“, тј. грађанских и неформалних политичких удружења (*Ујез*), 6. критику образовних политика и науке (*Аутобиографија, Хајдуци, Др*).

Тематизација политике и власти била је присутна у српској књижевности и прије Бранислава Нушића или напореда с његовим дјелом. Нарочито је то уочљиво у остварењима Ђорђа Малетића, писца „прве политичке комедије у српској књижевности *Вучићевци и књажевици*“ (Рејчић 2016: 34), а затим и у комедиографским остварењима Косте Трифковића, Милована Глишића, Милутина Илића, Манојла Ђорђевића Призренца, Милорада Поповића Шапчанина, Димитрија Калића, Тодора Љ. Поповића, све до сатиричних прича и романа Стевана Сремца, алегоричних сатира Радоја Домановића, сатиричне лирике Јована Јовановића Змаја и Војислава Илића, Милорада Ј. Митровића и сл. Посебну област књижевне тематизације политике и власти чине она дјела и аутори који не припадају комичним жанровима српске књижевности. Издвајамо, између осталих, у српском 19. вијеку имена Владана Ђорђевића, Лазара Комарчића, Јанка Веселиновића и др.

2.1. Умјетничка пројекција критике династичког аутократизма најпотпуније долази до изражаја у сатиричној пјесми „Погреб два раба“, као и у сатиричним записима *Листићи из пожаревачког затвора*, у којима Нушић износи неке од најбољнијих приватних и јавних истина с којима се суочио сасвим неочекивано и без стварне кривице.

Нушићеви разлози за настанак пјесме „Погреб два раба“ били су мотивисани различитим приступима којима су у политичкој јавности била пропраћена два погребa у Београду крајем априла 1887. године. Први погреб односио се на сахрану мајке пуковника Драгутина Франасовића, а други на покоп мајора Михаила Катанића. Та два погребa, која су се десила у размаку од два дана, снажно су усталасала београдску чаршију. На првом погребу били су присутни краљ Милан и цијела тадашња влада, као и бројни официри, а на другом погребу скупио се читав Београд али без присуства краља, владе и високих официра. То је изазвало најприје пригушено незадовољство, а онда и гласне критике краља и министара, јер се мајор Катанић јунаштвом истакао у недавно окончаном рату, у борбама које су биле добро познате цијелој Србији. Овај храбри ратник се прославио у Боју на Нешковцу у Српско-бугарском рату 1885–1886. године,

када је био тешко рањен, а добио је више српских ордена за јунаштво, као и руски орден Светог Станислава трећег реда. Његовој неустрашивости, када је упао у бугарски ров да поврати заробљену српску пуковску заставу, дивили су се чак и бугарски непријатељи. Катанић је од посљедица тог рањавања и умро, годину дана касније, и зато је слободумна и патриотска јавност и била огорчена због таквог немарног и омаловажавајућег понашања краља Милана и министара (Lešić 1989: 42).

Пошто је Нушић и сам био учесник у Српско-бугарском рату, о чему је 1886. године објавио антиратно интонирану књигу *Приповетке једног каплара из Српско-бугарског рата*, разумљиво је то што је у тренутку револта написао сатиричну пјесму „Погреб два раба“, због које ће бити осуђен на двије године робије, под оптужбом да је „увредио краља Милана“. Пјесма је била објављена у *Новом београдском дневнику*, под псеудонимом „Гасарче“, а без обзира на њен алегорични карактер, веома је брзо откривено ко је стварни аутор и шта је предмет његове сатире. Поготово су аутократску владавину краља Милана иритирали завршни стихови пјесме, у којима се Нушић директно обратио српској дјечи: „Српска децо што мислити знате // Из овога поуку имате; // У Србији прилике су так’е, // Бабе славе, презиру јунаке, // Зато и ви не муч’те се ђабе, // Српска децо, постаните бабе“ (Nušić 1887: 2).

Нушићеви *Листићи из пожаревачког затвора* написани су 1888. године и изворно представљају аутобиографско-мемоарску прозу која је настала под утицајем драматичног судског процеса и тромјесечног тамновања због поменутих сатиричних пјесме „Погреб два раба“. Важно је нагласити да Нушић у овом дјелу „не даје атмосферу тамновања, нису то потресни и детаљни описи пожаревачког казамата, затвореника и стражара, нема у њима оне живописне слике разноврсних људских судбина бачених на дно живота“ (Lešić 1989: 50). Наравно, то не значи да фрагментарне затворске импресије у овом дјелу нису присутне. Најцјеловитије су оне у којима се говори о буљубаши, чије би описивање „могло да изнесе књигу од читавих десет штампаних табака“, о решеткама, о затворској монотонији и меланхолији. Сличну функцију постиже иронични коментар о „богатству природе, која је по врту овога завода расула: славује, коцкаре, чуваре, убице, новинаре, комесаре, писце и тако даље“ (Nušić 1989: 293–294).

У *Листићима из пожаревачког затвора* Нушић не жели да казује о посљедицама проистеклим из казаматског доживљаја живота, већ га превасходно интересују узроци његове младалачке калварије и жели да проникне у вријеме

и свијет „полутана“, који су порођени „на граници једне и друге епохе, на сукобу двају разноликих живота, патријархалности и цивилизације“ (Nušić 1989: 289). Нушић покушава да разумије један накарадни политички аутократизам, из кога се изродио друштвени систем саздан од трагикомичних алогизама и парадокса:

Причаћу им како се у нас за проношење лажних гласова казнило са месец дана затвора, а за речену истину у једној невиној песми две године, причаћу им да је у нас било књижевника који су умирали од глади и лопова којима су ношене бакљаде; причаћу им како је у нас било смртних, врло смртних академичара и бесмртних, врло бесмртних полицајаца; причаћу им да су у нас официри писали љубавне песме, ђумругције историјске расправе, а психолози били команданти батаоља, и најпосле, причаћу им да је за моје доба живео професор Светозар Арсенијевић, и они ће се дивити, чудити и крстити и сакупљаће се да ме гледају као реткост (Nušić 1989: 325).

Може се слободно казати да су у *Листићима*, у облику сатиричких алогизама, обухваћене све оне теме које су биле предмет хумористичко-сатиричке обраде српске књижевности у посљедњој деценији 19. вијека, како у Нушићевим тако и у текстовима његових савременика, а нарочито Радоја Домановића. Када Нушић казује да су код нас „пуковници министри правде и философи министри полиције, а ђумругције министри грађевина“ (Nušić 1989: 315), Нушић као да најављује оне чувене епизоде из министарстава у Домановићевој „Страдији“. Када иронично глорификује „благословену земљу српску“, у којој је „ретко наћи човека који бар једанпут није био министар или новинар“, а у којој „има најмање добрих министара и новинара“ или кад афористички обликује неки будући закон о чиновницима у којем ће неизоставно бити и овакав параграф: „Нико у Србији не може добити службу док не одслужи као министар рок од два месеца“ (Nušić 1989: 312–313), Нушић даје својеврсну пролегомену за касније Домановићево алегоријско путовање по Страдији као „земљи свиња и министара“ и сл.

Поред свега наведеног, и још много других детаља који на опор и сатирички крајње заједљив начин разобличавају аутократско устројство владавине Милана Обреновића, Нушић је у *Листићима из пожаревачког затвора* „најавио и читаву једну скалу литерарних тема“ које ће постати предмет обраде у хумористичким и сатиричким дјелима српске књижевности на крају 19. и на почетку 20. вијека (Maksimović 2005: 90).

2.2. Умјетничка пројекција критике парламентарног живота најпотпуније је исказана у комедијама *Народни посланик*, а наговијештена је и у незавршеној комедији *Власт*. У њима Нушић указује на све накарадне механизме који су претходили кандидатурама појединаца и изборима за народне посланике. Обично су то били дубоко коруптивни и интересни односи, а „народно поверење“ и гласови бирача куповали су се као и сваки други артикал. Природно је онда што су након тога, када би постали народни посланици, били принуђени да раде бројне противзаконите радње и интересне махинације по задатку разних партијских начелника, секретара и министара, како би се одужили за учињене изборне услуге.

Познато је да „комедија театрализује и модерне облике живота“, а да међу њима посебно мјесто заузима политика (Рејчић 2016: 27). Отуда и можемо тврдити да у тематско-мотивском и значењском смислу Нушић представља непогрешивог сликара српског друштва и српског менталитета у малограђанским и паланачким срединама. На комичну позорницу Нушић изводи ситне трговце, среске капетане, полуобразоване чиновнике и престоничке мешетаре, актуелне и бивше министре и министарке, али и некад угледне и непримјерено амбициозне домаћине, њихове декадентне синове, пропале школарце и угледне кћерке приспјеле за удају, нове и лакоме скоројевиће, једном ријечју – малограђански свијет и морал, који је опстајао и ширио се упркос свим политичким и социјалним реформама, иновираним образовним системима и новим културним институцијама. Притом га нарочито интересују друштвене околности у којима настају и бујају њихове нереалне жеље или незајажљиви апетити, окреће се нарушеним породичним или брачним односима, неразумијевању и нетрпељивости очева и синова, невјерству супружника, чиновничкој непросвијећености и корумпираности, нереалним политичким амбицијама, постајући тако не само комедиограф, не само опсерватор и тумач него и „спонтани социјални аналитичар једног времена, менталитета и простора“ (Klajn 1965: 11–17).

Критика парламентарног политичког живота нарочито долази до изражаја у комедији *Народни посланик*, у чијем тематско-мотивском средишту се налази потпуно неочекивана и нереална амбиција паланачког трговца Јеврема Прокића да постане кандидат владајуће партије за народног посланика, иако је необразован и наглуп, а затим и сумњивог трговачког морала, тако да нема никакав углед у вароши. Једно интересантно компаративно разматрање комедиографске обраде проблема парламентаризма у комедијама српских и

бугарских аутора (Нушића, Карађале и Костова) проналазимо у раду Младена Младенова (Mladenov 1965: 37–56), што јасно сугерише да се ради о универзалном политичком проблему, којем су робовали балкански народи на крају 19. вијека. Као што знамо, до усложњавања комичног заплета у овој Нушићевој комедији долази онога часа када се испоставило да је будући Јевремов зет, млади адвокат Ивковић, постао кандидат опозиције за народног посланика, те када се укрсте породичне ствари с политичким амбицијама.

Посебно важну улогу у разобличавању политичких избора и лажног парламентаризма Нушић је намијенио бившем чиновнику Срети Нумери, који носи маску комичног варалице „високог стила“ (Maksimović 2010: 164). Срета Нумера, поред амблематичног комичног надимка „Нумера“, који је добио према броју судске пресуде на годину дана затвора због дефицита који је направио док је радио као практикант, обиљежен је и посебним говорним особинама тако што често користи узречицу „да поставимо сваку ствар на своје место“, често је директан и непосредан према саговорницима, говори афектирано и без околишања саопштава непријатне истине у лице. На примјер, за Јеврема Прокића и његове партијске другове из владајуће странке каже да су „глупи и завезани“ и да нису погодни да буду кандидати за народног посланика. Подударно с маском комичног варалице, Срета је човјек големих планова и акција, али су га у вароши углавном користили за ситне интересе и подвале: „Ако треба да се растури какав лажан глас по вароши, дај овамо Срету; ако треба да се поквари какав политички збор, дај овамо Срету; ако треба да се фалсификују изборни спискови, дај овамо Срету; ако треба жалба на изборе, дај опет Срету. И да не рачунамо ситне послове: растурање лицитација, сведочење, честитке влади, допис, телеграм против насиља и ваздан таквих ствари“ (Nušić 1966: 50). У понечему је био антипод другом комедиографском варалици, писару Секулићу, који је своје услуге одмах наплаћивао у готовом новцу или мјеницама. Срета је правио планове о крупним државним концесијама и пословима, али је и Секулић био „ватра човек за те ствари“, познато је да „начелника обртао око малог прста“, тако да је од њега зависило да ли ће неко бити изабран за народног посланика (Nušić 1966: 54).

Срета Нумера предлаже Јеврему Прокићу да, пошто постане народни посланик, тамо у Београду изради једну концесију, тако да држава откупи Сретину њиву изван града и да започну да зидају болницу, касарну, расадник, казнени завод или било шта друго, а да Срета буде лиферант и предузимач послова. Срета пристаје да помогне Јеврему у изборној агитацији, али има и додатне

услове, да му се призна петнаест година практикантског стажа који је имао прије одласка на робију, да се обнови парница и поништи пресуда због које је лежао у затвору и сл. У вријеме изборне агитације Срета показује изразиту активност: пише полемичке дописе и пасквиле по новинама против будућег Јевремовог зета, противкандидата Ивковића, на оригиналан начин објашњава како се купује „народно поверење“ као и сваки други артикал, како се „меси јавно мњење“, како се купују гласови, сплеткари и уноси злу крв на све стране, а финале Сретиног занесењаштва и страсти с којом је ушао у политичку борбу представља комична ситуација у којој охрабрује Јеврема и подучава га како би требало да се понаша у Народној скупштини у Београду, када буде изабран за народног посланика. У тој комичној дијалошкој ситуацији, која дословно подсјећа на комедију у комедији, Срета се толико уживи у улогу председника скупштине да у заносу, приказујући тобожњу тучу посланика, удара снажан шамар збуњеном Јеврему Прокићу.

Интересанти су искази Јеврема Прокића да ако можда и не зна да говори, а оно „зна да ћути“, те да „има тамо у Београду паметних људи“, који ће му рећи кад треба „да ћути а кад да говори“ (Nušić 1966: 49). Све то јасно разоткрива размјере политичког аутократизма, лажног парламентаризма и апсолутизма те дубоке корумпираности српског друштва тога времена. Важно је овом приликом имати у виду и чињеницу да су „на сиже и карактере“ ове комедије „утицале и комплексне прилике у Србији: сурово гашење *једне револуције* коју историја памти као Томичку буну, деспотизам Милана Обреновића те заостравање политичке борбе под утицајем нових идеја“ (Latinović 2015: 61).

2.3. Умјетничка пројекција критике „извршне власти“, министара, полиције и чиновника најпотпуније долази до изражаја у дјелима као што су *Сумњиво лице*, *Протекција*, *Власт*, *Госпођа министарка*, *Деветсто петнаеста*.

Најцјеловитије примјере Нушићеве смјехотворне критике „извршне власти“ проналазимо у комедији *Сумњиво лице*. Познато је да је заплет ове популарне и често извођене комедије остварен кроз приказ амбиције среског капетана Јеротија Пантића да се домогне унапређења у служби, а све то је додатно подстакла шифрована полицијска депеша из министарства из Београда о могућем присуству „сумњивог лица“ у његовом округу, „које носи собом револуционарне и антидинастичке списе и писма“ (Nušić 1966). До комичног заплета долази усљед замјене јунака јер баш у то вријеме у варошицу дискретно долази из Прокупља апотекарски помоћник Ђока, који је био у тајној љубавној вези с Јеротијевом кћерком Марицом и намјеравао је да је запроси.

У карактеру среског капетана Јеротија Пантића сусрећу се чиновничка безобзирност и ауторитарност, лакомот и лукавост, амбиције за напредовањем у служби и потпуна неспособност, али и непросвијећеност и приглупост, а с друге стране кукавичлук и неодлучност, страх од сопствене жене, као и необична, сасвим ирационална страст према читању туђих писама, због које је претходно и био изгубио државну службу. Све нас то утврђује у вјеровању да овога Нушићевог јунака можемо посматрати као типичног представника „извршне власти“. У комедији *Госпођа министарка* распон комичних особина у карактеру Живке министарке сусреће сасвим различите крајности, од брижне домаћице и мајке, с почетка дјела, од морално одане и неискварене супруге, до разгоропађене малограђанке, која је потпуно изгубила оријентацију, а слатки изазов моћи и власти је распаметио и измјестио с дотадашње нормалне линије живота и подстакао да погази све животне вриједности и принципе. У комедији *Протекција* амбицију паланачког предсједника суда Аћима Кукића да се послѣ четрдесет година предане службе у провинцији уз помоћ протекције домогне унапређења у служби и пресељења у престоницу, подстичу двије каћиперке и помодарке, његова жена Савета и кћерка Јулка. Нарочитом усложњавању комичног заплета доприноси чињеница да је Аћимов син Светислав био уредник опозиционог листа који је жестоко критиковао рад управо оног министра од којег је његов отац намјеравао да тражи протекцију, а уз то је млади новинар био у присној љубавној вези с министровом кћерком и намјеравао је да је запроси.

Колико „извршна власт“ квари човјеков карактер, најбоље показује комедија *Госпођа министарка*, у којој до комичног заплета и нарушавања стабилне линије у животу обичне престоничке домаћице Живке Поповић долази онога часа када је њен муж, чиновник у министарству, након једне од уобичајених „криза владе“, изабран за министра. Тај неочекивани догађај у потпуности је усталао њен живот и распалио малограђанске страсти и амбиције. Комичној перипетији, поред Живкине фамилије те заводника и варалице Нинковића, који се нуди да буде министаркин љубавник, нарочито доприноси Живкина амбиција да поново уда кћерку Дару а да дотадашњег зета Чеду избаци из куће. Настојећи да се освети због покушаја инсценирања брачног невјерства са собарицом Анком, јер само тако је Дара била спремна да се одрекне постојећег брака те да се уда за новог просца, престоничког скоројевића и кожарског трговца, Ристу Тодоровића, зет Чедо се попут најбољег комедиографског резонера вјешто свети распамећеној госпођи министарки и објављује допис у

новицама који у потпуности раскринкава њене неподопштине и будалаштине, али који изазива и министарску аферу, послије које је господин Сима Поповић био принуђен да поднесе оставку.

Најпотреснију критику „извршне власти“ проналазимо на страницама аутобиографско-мемоарске књиге *Деветсто петнаеста*, која не припада комичним жанровима, а односи се на разоткривање „погрешних одлука војничке команде и политичких власти у ратним збивањима у јесен 1915. године“ (Maksimović 2018: 536). Нарочито је то исказано у поглављу „Четрдесет хиљада мученика“. Иза овога библијски интонираног наслова, који може да асоцира на страдање дјете у легенди о „Четрнаест хиљада мученика витлејемских“, радило се о казивању о неразумној одлуци војних власти да мобилише више од четрдесет хиљада дјечака који још нису били напунили пунољетство и да их поведе у збјег и страдање у Великом рату, како не би непријатељима пали у руке јер су већ у марту наредне године испуњавали услове да постану регрути. Приказивање непрегледне избјегличке колоне гладне и промрзле дјеце, која су прије времена била мобилисана и гурнута у ратну трагедију без јасног циља и планова, представља најтрагичније странице читавог дјела. Промрзли, гладни, измучени и уплашени, пролазили су сатима поред избјеглог народа, отргнути од породица, родитељске заштите и бриге, били су послати директно у смрт. Нушић с горчином напомиње да тада није могао ни слутити да ће од „четрдесет хиљада српске дјеце, за месец дана, тридесет и шест хиљада наћи гробове своје у снежним амбисима и смрдљивим барама и да ће Србија читаву једну генерацију своје омладине просто бацити зверовима за храну, као непотребно месо“ (Nušić 2018: 280).

2.4. Умјетничка пројекција критике политичких страсти и менталитета грађана долази до изражаја у комедијама *Народни посланик* и *Власт*, у хумористичко-сатиричним приповијеткама „Кикандонска посла“ и „Divina comedia“ те једночинки *Светски рат*.

Посебно се овом приликом осврћемо на шаљиву игру *Светски рат*, која је сродна у основном мотиву и заплету с Трифковићевом комедијом *Француско-пруски рат*. У основи упоређених комада налази се мотив вјеридбе и свађе. Познато је да су поједини тумачи комедиографских жанрова наглашавали да је тематизација „љубави с препрекама“ основни и најстарији мотив у западноевропској иронијској комедији: „Обично се дешава да млад човек жели младу жену, али његову жељу пријечи некаква опорба, најчешће очинска, и да нешто прије завршетка комада, некакав заокрет у заплету омогућује јунаку оно

што жели“ (Гуге 1979: 186). У овом комедиографском примјеру острашћени Нушићев јунак, Арса Поповић, мајор у пензији, ни након окончаног Великог рата није способан да контролише своје политичке страсти, чак ни приликом званичног договора с газда Митом Бомаршеом око вјеридбе њихове заљубљене дјеце, Арсине кћерке Милице и Митиног сина Милана.

Познато је да је Бранислав Нушић комедију *Власт* почео да пише током 1937. године, када је већ био тешко болестан, а да је то урадио непосредно након завршетка комедије *Покојник*. Сам Нушић је о томе оставио свједочанство у листу *Време*, у разговору који је објављен 6. марта 1937. године, када је нагласио да ће се посветити раду на новој комедији из жанра његових „стarih политичких сатира“, да ће се комедија „вероватно звати *Власт*“, те да ће сиже бити изграђен на оној „промени код човека коју доноси власт“. Међутим, Нушић је стигао да напише само два чина планираног рукописа, прије него што га је у томе прекинула смрт 19. јануара 1938. године. Политичку страст и опсједнутост влашћу, као начином да стичу корист, утицај и углед, најбоље исказују двојица Нушићевих јунака: Арса и Милоје. Арса непосредно наглашава да не зна каква је корист од власти ако нема ништа „ни да се штрпне ни да се дрпне“, те каква му је то власт „кад ја немам од ње користи“ (Нушић 2016: 25).

Међутим, у завршним репликама другог чина ове комедије, Нушић разоткрива још једну важну димензију политичких страсти и наговјештава да су оне готово подједнако присутне и код обичног народа, а не само код носилаца политичког живота и актера власти. Препознатљиво је то у „двојаком сатиричком усмерењу – према власти, али и према депутацији као представницима народа (захтев да се измести железничка станица инспирисан је завидљивошћу, материјалним разлозима)“ (Рејчић 2012: 133).

Приповијетка „Кикандонска посла“ улази у ред оних сатира које су непосредна алузија на политичке страсти у Србији на крају 19. вијека, а остварена је кроз проширивање анегдотског заплета о избору „говедара“ у једној паланцици у унутрашњости Србије, у којој до тада није било организованог политичког живота. Доласком младог и амбициозног начелника полиције и његовим сплеткама обичан избор чувара говеда претвара се у оштар сукоб два подијељена табора на народном збору и политичке страсти какве до тада нису биле запамћене на овим просторима. Сличне политичке страсти које кроз метонимијска значења израстају у обиљежја народног менталитета због којих је „Србин избачен из раја“, проналазимо у приповиједи „Divina comedia“. Поступком алегоријско-фантастичног казивања изложена је исповијед покој-

ника о искуствима која је доживио након смрти и одласка његове душе у рајске предјеле. Настанивши се у рају, а пошто је нашао плодно тло за своје земаљске политичке сплетке и интриге, покојник је убрзо подијелио небо на двије партије – опозициону, која је намјеравала да смијени владу Св. Петра, те владајућу, која се томе супротстављала препознатљивим ауторитарним средствима, као што је било забрањивање новопокренутог опозиционог листа *Рајски дневник* и сл. Кулминација рајских политичких страсти приказана је у гротескној сцени „небеског збора“, на којем ће доћи до „потпуне подјеле и анимозитета рајских душа и до таквог лома какав се ријетко виђао и на земаљским зборовима“ (Maksimović 2005: 329). Након тога се морао огласити и сам Бог и избацити Србина из раја, како би остале душе могле „мирно живети, како небу и рајским душама приличи“ (Nušić 1966: 103). Тиме је на успјешан умјетнички начин створена сатиричка представа о посебности српског менталитета, у којем су политичке страсти важније чак и од рајске идиле.

2.5. Умјетничка пројекција критике „невладиног сектора“, тј. грађанских и неформалних удружења најпотпуније долазе до изражаја у комедији *Ујез*. Ради се о друштвеним групама које су имале посредан политички утицај и креирале су на различите начине јавни и приватни живот у међуратном Београду.

Познато је да је Нушић доживио бројне критичке реакције зато што је комедиографски заплет *Ујеза* пронашао у „изопачењима и извитоперењима „женског покрета“ (Lešić 1989: 237). Комични заплет Нушић гради на исмијавању помодних престоничких покрета и удружења за заштиту различитих женских права и слобода. Стављајући у комедиографски наслов скраћени назив једног од њих (*Удружење југословенских еманципованих жена*), Нушић је показао како су то мјеста на којима се окупљају различите торокуше, брбљивице, помодарке, интригантине и успијуше, те какве су посљедице таквих неримјерених ангажовања по судбину њихових породица. Нарочито пратећи у комичном заплету судбину двије породице (Лазих и Арсић), као и друге њима блиске породице (Живановић, Спасић, Јанковић, Петровић, Јелић, Сушић, Коваљевски), Нушић показује да чим нека госпођа „постане чланица управе каквог удружења, она није никад код куће“ (Nušić 1966: 121). Посљедице таквог наглашеног друштвеног ангажмана најпотпуније су показане на примјеру породице Лазих, у чијој кући је настало право расуло: неспретни муж и професор књижевности био је присиљен да ради кућне послове, старија кћерка је остала у другом стању и родила дијете, млађа малољетна кћерка је размјењивала љубавна писма, син је због изостанака и слабог учења био пред

избацивањем из гимназије, а дубоко је био утонуо у криминал и хулиганство, тако да га је полиција довела кући због пљачке. Због те непрестане заузетости и ангажовања супруга и мајки у женским удружењима, није било боље стање ни у другим породицама, тако да се господин Марковић све рјеђе сусретао са својом супругом, а господин Савић је морао да постане дадиља недавно рођеном дјетету. Иако је Нушић у већини својих комедија јунаке који су искочили из животне равнотеже враћао на „нормалну линију живота“, комедија *Ујез* се завршава „тачком замрзавања“, показујући тиме колико су поједине људске страсти погубне и неизљечиве.

2.6. Умјетничка пројекција критике образовних политика, школског система и праксе, уџбеника, науке и научних студија најпотпуније је исказана у шаљивом роману *Аутобиографија*, у роману за дјецу *Хајдуци* те у комедији *Др*.

У комедији *Др* Нушић разобличава феномен куповине диплома које су, по сваку цијену, настојали да стекну нови престонички скоројевићи и тако прикрију проблематични друштвени углед овим звучним признањима и титулама, као и незаслужено запосједнутим универзитетским катедрама. Стављајући у средиште комичног заплета једног таквог обогаћеног скоројевића, Животу Цвијовића, који је богатство стекао под сумњивим околностима и у мутним шпекулацијама, Нушић комичну перипетију гради на класичној замјени идентитета (*qui pro quo*) и Цвијовићевој вјештини да, умјесто свога размаженог сина јединца Милорада, на студије у Фрајбург, под његовим именом, пошаље сиромашног и интелигентног младића Велимира. Лукаве намјере овог безобзирног престоничког манипуланта готово да би се у цијелости оствариле, јер је Велимир донио докторску титулу његовом сину, да заплет није усложњен појавом Велимировог професора, доктора Рајснера, у Београду, а одмах затим и Велимирове жене Кларе, којом се оженио за вријеме студија у Фрајбургу под именом Милорада Цвијовића, те дјечака Пепике, који је рођен у том браку. Мада је у заплету оштро разобличио застрашујућу страст скоројевићевских манипулација људима, Нушић у комедиографском расплету прибјегава помирљивом и хумористичком разрјешењу, тако што се Милорад жени Кларом и усваја Пепику, Велимир остварује љубав са Животином кћерком Славком, а Живота Цвијовић некажњено наставља своје шпекулације, прихвата „унука“ Пепику, у нади да ће можда он једнога дана постати истински доктор наука.

У шаљивом Нушићевом роману *Аутобиографија*, у којем пародира аутобиографско-мемоарску прозу свога времена, средишња тема од поглавља „Школовање“ до поглавља „Мртви језици“ посвећена је исмијавању конзер-

вативног школског система и заглупљујућих уџбеника, наставних програма и метода, као и стицању оних знања која добрим дијелом нису била употребљива у каснијем непосредном животу. Нушић препознаје слабости у образовном систему и у препознатљивом поступку комичног преувеличавања, тј. карикирања и хиперболисања, разоткрива бројне њихове мане. Омиљена Нушићева тема су неспособни предавачи и њихово незнање, као и заглупљујуће наставне методе које су слијепо покушавали да примјењују на часовима. У самосталним поглављима, насловљеним по називима предмета, упознајемо се, на примјер, с начином на који је професор српског језика формулисао теме писмених састава („Испеци па реци“, „Познај самог себе“), из којих су онда, као природна посљедица, произлазили нелогични и комични ученички радови. Тако је неки Сима Јагодић дубокоумно закључио да ријеч не треба водити из уста све док не буде печена, а најбоље се може испећи ако се добро загрије столица док се код куће учи српска граматика. На сличан начин Нушић је пародирао метод учења страних језика или метод „очигледне наставе“ по коме је професор географије објашњавао ђацима Сунчев систем итд. Друга важна пародијска тема у приказивању школског система усмјерена је на исмијавање неадекватних и неких уџбеника и наставних програма који су били потпуно непримјерени узрасту ученика. Нушић се нарочито усмјерио на карикирање уџбеника француског језика, који је био написан по некаквој тада популарној „Олендорфовој методи“ карактеристичној због потпуно бесмисленог понављања граматичких категорија. У уџбеницима математике и физике препознавао је потпуно нелогичне и компликоване дефиниције, које нико није могао да разумије или запамти, а најмање су то могли несрећни ђаци: „Квадрат над једном страном троугла једнак је са збиром квадрата других двеју страна смањеним за двоструки производ из тих двеју страна и косинуса угла који заклапају“ (Nušić 1924: 203). Тиме је Нушић у *Аутобиографији* непосредно проговорио о „дуговекој школској неусклађености са реалношћу у којој се одраста и учи“ (Vučković–Šakotić 2015: 324), што у великој мјери чини ово дјело, уз сва његова друга значења, свевременим и блиским бројним генерацијама читалаца.

Поједине раније написане Глишићеве пародичне приче („Једна лекција из хисторије Срба“, „Шта човеку неће пасти на ум!“, „Као бајаги популарна физика“, „Модерна стилистика“, „Мало о хисторији света“), као и Домановићева сатира „Озбиљне, научне ствари“, свакако су претходиле Нушићевом пародирању образовних политика и науке у Срба. Зато Нушићева *Аутобиографија*, баш као и претходно поменути Глишићеви и Домановићеви текстови,

подсјећа на шаљиве есеје које је у књижевност увео Џонатан Свифт, а који у виду „нарочитих мисаоних бурлески“ и „бритких ироничних и сатиричних запажања“ разобличавају „људску глупост, лажи и безобзирност“ (Leovac 1979: 364). У оним поглављима *Аутобиографије* у којима казује о своме школовању, а који су по спонтаној наивности и неискуству карактеристични за дјечји поглед на свијет, својствен књижевности за младе, Нушић је најавио касније хумористичке странице написане у роману *Хајдуци* (1933), а свакако је претеча неких од најинтересантнијих страница српске хумористичке књижевности с темом дјечјег школовања које су написане у Ђопићевим *Магарећим годинама* (1960).

3.0. Можемо на крају излагања закључити да је политичка стварност Србије на крају 19. и у почетним деценијама 20. вијека снажно утицала на Нушићево књижевно дјело, као што је и то књижевно дјело, непосредно својим хумористичко-сатиричким смијехом и подсмјехом, алегоријама и гротескама, али и непосредним критичким инвективама, на одређени начин утицало на неке облике политичких промјена и демократизације српског друштва или је бар опомињало на неопходност тих промјена и ширења свеколиких друштвених слобода.

Нушић је често наглашавао да је превасходни умјетнички циљ његових комедија да „изазивајући смех на уснама ублаже суровости живота“. То је свакако разлог што писац у расплету својих комедија најчешће не кажњава на груб и суров начин заблудјеле јединке већ их уз подсмјех „хуморног друштва“ враћа на нормалну линију живота, тако да „саркастична жаока или шамар сатире“ постају „корисни“ и „лече оболело место“ (Josimović 1965: 70). Изузетак је, као што смо нагласили, завршетак комедије *Ујез*, у којој јунакиње које су искочиле из животне равнотеже доживљавају „тачку замрзавања“. Отуда и можемо констатовати да Нушић није књижевност видео као поље политичке или идеолошке борбе, већ као умјетност која нам нуди могућност „препознавања“ свијета који нас окружује, са свим његовим врлинама и недостацима.

На исти такав или веома сличан начин Нушићева умјетничка пројекција политичког живота у српском друштву на крају 19. и у почетним деценијама 20. вијека, у цјелокупном његовом дјелу, а на репрезентативним примјерима које смо анализирали овом приликом, омогућила је да умјетничком спознајом и доживљајем проникнемо у најсложеније нијансе цјелокупног стања српског друштва и све оне факторе који су га дубоко ограничавали и онемогућавали његове индивидуалне и колективне слободе. Захваљујући актуелности политичких тема у Нушићевом књижевном дјелу и препознавању недостатака у

друштвеном животу, који су посљедица одсуства политичких слобода, владарског аутократизма, лажног парламентаризма и партократски контролисаног изборног система те накарадних кадровских рјешења, неспособности и корумпираности извршне власти, бескрајних политичких страсти и себичности, недостатака образовних и научних политика, можемо констатовати да овога магистралног српског писца читавих осамдесет година иза његове смрти препознајемо као нашег савременика, а његове књижевне јунаке као носиоце наших заблуда и недостатака.

Извори

1. Нушић, Бранислав (1887), „Погреб два раба“, *Нови београдски дневник*, VI/1887, број 98, 6. мај, Београд, 2.
2. Нушић, Бранислав (1924), *Аутобиографија*, јубиларна књига, издање одбора за Нушићеву прославу, Београд.
3. Нушић, Бранислав (1966), *Народни посланик, Опасна игра, Обичан Човек*, избор и редакција Љубиша Манојловић, Сабрана дела Бранислава Нушића, књига XV, Београд: Јеж.
4. Нушић, Бранислав (1966), *Приповетке*, друга књига, избор и редакција Љубиша Манојловић, Сабрана дела Бранислава Нушића, књига XVIII, Београд: Јеж.
5. Нушић, Бранислав (1966), *Ожалошћена породица, Ујез, Свиња, Велика недеља*, прир. Љубиша Манојловић, Сабрана дела Бранислава Нушића, књига XIX, Београд: Јеж.
6. Нушић, Бранислав (1989), *Општинско дете, Листићи*, прир. Војислав Ђурић, Дела Бранислава Нушића у десет књига, Београд: Просвета.
7. Нушић, Бранислав (2016), *Власт*, прир. Александар Пејчић, Београд: Неопрес, 329.
8. Нушић, Бранислав (2018), *Деветсто петнаеста – трагедија једног народа*, прир. Горан Максимовић, антологијска едиција „Први светски рат у српској књижевности“, том V, Београд: Службени гласник, 558.

Литература

1. Вучковић, Дијана и Нада Шакотић (2015), „Нушићева *Аутобиографија* – слика педагошких поступања давних времена или свевремена дидактичко-методичка пракса?“, *Настава и васпитање*, год. 64, број 2, Београд, 321–328.
2. Јосимовић, Радослав (1965), „Нушићеве ’некоригиране мисли’“, зборник *Бранислав Нушић (1864–1964)*, Београд: Музеј позоришне уметности Србије, 57–87.

3. Клајн, Хуго (1965), „О Нушићевој озбиљној комици“, *Бранислав Нушић 1864–1964*, зборник, Београд: Музеј позоришне уметности, 11–17.
4. Латиновић, Милош Д. (2015), „Нушић: Неподношљива једноставност препознавања“, *Драмско дело Бранислава Нушића – традиција и савременост*, Нови Сад: Стеријино позорје, 59–66.
5. Леовац, Славко (1979), „Радоје Домановић“, *Портрети српских писаца 19. века*, Београд: Српска књижевна задруга, 321–334.
6. Lešić, Josip (1989), *Branislav Nušić – život i djelo*, Novi Sad: Matica srpska – Sterijino pozorje, 39–46.
7. Максимовић, Горан (2005), *Тријумф смијеха – комично у српској уметничкој прози од Доситеја Обрадовића до Петра Кочића*, Ниш: Просвета, 433.
8. Максимовић, Горан (2010), „Смијех Бранислава Нушића“, *Комедиографски Орфеј и други огледи*, Београд: Алтера, 129–174.
9. Максимовић, Горан (2018), „Ратна стварност у *Деветсто петнаестој* Бранислава Нушића“, поговор у књизи: Бранислав Нушић, *Деветсто петнаеста*, прир. Горан Максимовић, антологијска едиција „Први светски рат у српској књижевности“, том V, Београд: Службени гласник, 520–549.
10. Младенов, Младен (1965), „Балкански парламентаризам у комедијама три мајстора смеха: Карађале, Нушић и Костов“, *Бранислав Нушић 1864–1964*, зборник, Београд: Музеј позоришне уметности, 37–56.
11. Frye, Northrop (1979), *Anatomija kritike*, prevod Giga Gračan, Zagreb: Naprijed.
12. Пејчић, Александар (2012), *Театрализација власти – комедије Бранислава Нушића*, Београд: Чигоја, 203.
13. Пејчић, Александар (2016), *Заплетена игра – комедија српског реализма*, Нови Сад: Стеријино позорје, 308.
14. Хартман, Николај (1979), *Естетика*, прев. Милан Дамјановић, Београд: Бигз, 487–536.

Goran M. Maksimović

ART PROJECTION OF POLITICAL TOPICS IN BRANISLAV NUŠIĆ'S LITERATURE

Summary

The essay draws on examples from the literary texts of Branislav Nušić (1864-1938), comedies, stories, novels and poems, pointing out the dominant forms of political life in Serbia at the end of the 19th and in the four early decades of the 20th century. In doing so, six prevail-

ing artistic aspects in depicting this political life were pointed out:

1. critique of dynastic autocracy („Funeral of two rabbis“, *Leaflets from Pozarevac prison*), 2. critique of parliamentary life (*Member of Parliament, Government*), 3. critique of "executive power", Ministers, Police and Officials (*Suspicious Person, Protection, Authority, Ministerial Lady, Nineteenth Fifteen*), 4. critique of political passions and mentality of citizens (*Member of Parliament, Government, Kikandon Affairs, Divina comedia, World War*), 5. criticism of the "non-governmental sector", ie. civic and informal associations (*Ujež*), 6. critique of educational policies and science (*Autobiography, Hajduci, Dr*). At the end of the presentation, it was shown that the political reality of Serbia at the end of the 19th and in the early decades of the 20th century had a strong influence on Nušić's literary work, just as his literary and satirical mockery influenced to some extent the formation of individual and collective self-awareness of the need for political change and the democratisation of Serbian society.